



พืชสมุนไพรและตำรับยาพื้นบ้านของไทยอง ในจังหวัดลำพูน Medicinal plants and traditional herbal formulas of Tai Yong in Lamphun Province

ปรารธนา สำนิตเปี่ยม¹ และ อังคณา อินตา^{1*}

¹ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50200

*Corresponding Author, E-mail: aungkanainta@hotmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาพืชสมุนไพรและตำรับยาพื้นบ้านของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ระหว่างเดือน ตุลาคม 2558 ถึงเดือนมิถุนายน 2559 มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาด้านการใช้ และแหล่งที่มาของพืชสมุนไพรของไทยอง โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) ร่วมกับหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษาจำนวน 3 คน ข้อมูลที่สอบถาม ได้แก่ ชื่อตำรับยา พืชสมุนไพรที่ใช้ ชื่อพืชในภาษาท้องถิ่น ส่วนของพืชที่ใช้ วิธีการเตรียมยา รูปแบบการชงยา สรรพคุณ และเทคนิคการรักษา ผลการศึกษาพบ การใช้ยาในรูปแบบยาสมุนไพรเดี่ยว 6 ชนิด และยาสมุนไพรตำรับ 14 ตำรับ ส่วนมากเป็นตำรับยาที่ใช้ภายใน มีพืชสมุนไพรที่ถูกใช้ทั้งสิ้นจำนวน 70 ชนิด ใน 36 วงศ์ 62 สกุล โดยเป็นพืชในวงศ์ Apiaceae มากที่สุด ส่วนของพืชที่นำมาใช้มากที่สุดคือ ส่วนใต้ดิน นิยมเตรียมยาแบบผง และมีวิธีการใช้ยาด้วยการรับประทานมากที่สุด ผล เนื่องมาจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พบตำรับยาที่น่าสนใจ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “มะโหกเลือด” เป็นตำรับยาสำหรับการรักษาโรคริดสีดวงทวารหนัก ซึ่งได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนานมากกว่า 200 ปี จากบรรพบุรุษที่เป็นหมอพื้นบ้าน เป็นเหตุให้เป็นที่ยอมรับ และเป็นที่ยึดถือจากผู้คนทั้งภายในชุมชน และชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย

ABSTRACT

The study of medicinal plants and traditional herbal formulas of Tai Yong conducted between October 2015 - June 2016 in Mae Raeng subdistrict, Pa Sang district, Lamphun province to investigate the local knowledge and source of medicinal plants used of Tai Yong. The three experienced local healers were interviewed using semi-structured interview method with the main questions such as formula name, herbal ingredients, vernacular names, material parts used, methods of preparation, routes of administration, properties and treatment techniques. The results, showed that the five single herbal medicines and fourteen traditional herbal formulas were collected which internal application was the most favorite type. The seventy medicinal plant species belonging to 36 families and 62 genera were used for the Tai Yong traditional herbal formulas. The largest family was Apiaceae. The root was the most of used part, the powdered was the most of preparation, and oral administration was the most used. As the results of in-depth interview, we found an interested formula which was named “Ma-Hok-Luead”. It was effective for hemorrhoid treatment. Moreover, the knowledge about this formula

was transferred from the ancient local healers for over 200 years. So it was accepted and favored from people in Tai Yong communities and communities nearby.

คำสำคัญ: พืชศาสตร์พื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมอพื้นบ้าน ตำรับยา อำเภอป่าซาง

Keywords: Ethnobotany, Local knowledge, Local healers, Herbal formulas, Pa Sang district

บทนำ

การศึกษาทางพฤกษศาสตร์เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในประเทศไทย ล้วนมีพื้นฐานสำคัญที่เหมือนกันคือ การสำรวจ และจัดบันทึก เพื่อรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นอย่างมีระบบระเบียบ มุ่งหมายไม่ให้มรดกทางภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าเหล่านั้นสูญหายไปตามกาลเวลา แต่ยิ่งไปกว่านั้นความมุ่งหวังสูงสุดในการวิเคราะห์หาพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพ มีฤทธิ์ทางชีวภาพที่น่าสนใจ ได้นำไปสู่การศึกษาวิจัย และค้นพบตัวยาชนิดใหม่ในการรักษาโรค ดังในอดีตการใช้พืชสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย บรรพบุรุษของแต่ละชาติพันธุ์ต่างมีการเรียนรู้ลองผิดลองถูกก่อนที่จะนำพืชมาใช้รักษาอาการเจ็บป่วย มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นภูมิปัญญาที่แตกต่างกันออกไป ตามสภาพพื้นที่ของชุมชน และวัฒนธรรมประจำถิ่น (จรัสพงษ์ และอังคณา, 2559) อีกทั้งข้อมูลพืชสมุนไพรที่ได้จากการสำรวจ นับเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการคัดเลือกชนิดพืช เป็นประโยชน์ในการลดขั้นตอน และงบประมาณในการศึกษาวิจัย เนื่องด้วยการใช้ประโยชน์จากพืชพื้นบ้านนั้นได้ผ่านประสบการณ์การใช้ที่สะสมต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน และได้ผ่านการแยกแยะ พืชด้วยสรรพคุณออกจนเหลือแต่พืชที่มีคุณภาพดีมีประสิทธิภาพในการรักษาเป็นส่วนใหญ่ (จินทรารักษ์, 2541; พวงพกา, 2545) ในประเทศไทยแม้ว่ามีจำนวนชนิดของพืชสมุนไพรอยู่มาก บางชนิดเป็นที่รู้จักดีและถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างมากมาย แต่บางชนิดก็ไม่ได้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย หากรู้จักในเฉพาะกลุ่มผู้สนใจเท่านั้น พืชสมุนไพรดังกล่าวจึงยังไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากนัก อีกทั้งปัจจุบันคนในชุมชนรุ่นใหม่ขาดความรู้ ความเข้าใจ ในการใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่น ไม่ให้ความสำคัญต่อการพึ่งพาตนเองในการดูแลสุขภาพ หันมานิยมใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ที่สามารถรักษาอาการของโรคได้สะดวกมากกว่า การมีอยู่ของภูมิปัญญา และพืชสมุนไพรจึงลดน้อยลงทุกขณะ

การศึกษาทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้านจึงมีบทบาทสำคัญที่เข้ามาช่วยรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลภูมิปัญญาที่มีคุณค่าของ

คนรุ่นเก่าที่ได้เคยสร้างไว้ให้เป็นระบบ อันจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะช่วยให้ภูมิปัญญาดังกล่าวได้รับการเผยแพร่ ลดค่าใช้จ่าย รวมถึงลดขั้นตอนในการศึกษาสำหรับผู้ที่ต้องการนำสมุนไพรที่น่าสนใจไปศึกษาต่อยอด หรือพัฒนาตำรับยา เนื่องจากทราบชนิดพืช และแหล่งที่มา ส่งผลให้เกิดการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในเชิงประจักษ์ได้รวดเร็วยิ่งขึ้น จากรายงานการศึกษาทางพฤกษศาสตร์ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา พบการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ที่รวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากพืชของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และมักพบการใช้ประโยชน์เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเป็นอันดับสองรองจากกลุ่มพืชอาหาร (นัทธี และคณะ, 2555; อัญชลี และคณะ, 2555; อภิชาติ และคณะ, 2558; จรัสพงษ์ และอังคณา, 2559) ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่มุ่งเน้นไปที่การรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร และมีการวิเคราะห์หาพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพทำให้ทราบว่า ในแต่ละท้องถิ่นมีพืชสมุนไพร และวิธีการใช้ประโยชน์ที่น่าสนใจ ควรส่งเสริมสนับสนุน การศึกษาวิจัยต่อยอด หรือพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อส่งเสริมรายได้ (อังคณา และคณะ, 2555; Kamonnate et al., 2012; Angkhana et al., 2013; Auemporn et al., 2013; Kornkanok et al., 2013; Auemporn et al., 2014; Sunee et al., 2014)

ชาติพันธุ์ไทยอง เป็นหนึ่งในชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยที่พบรายงานการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืช โดยจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาทางชาติพันธุ์ พบว่าไทยองเป็นกลุ่มคนเชื้อสายไทลื้อ จากข้อมูลทางดีเอ็นเอไมโทคอนเดรียบ่งชี้ว่า ชาวไทลื้อกับชาวไทยองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (ดาวรุ่ง และจตุพล, 2548) เดิมตั้งบ้านเรือนที่เมืองยอง ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของเชียงใหม่ ในรัฐฉาน ประเทศสหภาพเมียนมาร์ และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดใหญ่ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยที่จังหวัดลำพูนตั้งแต่ พ.ศ. 2348 และเป็นประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัด (แสวง, 2544) มีภาษาหลักที่ใช้ใน

การสื่อสารกันภายในกลุ่ม แม้มีความคล้ายคลึงกับภาษาพื้นเมืองหรือภาษาถิ่นล้านนา แต่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองในเรื่องสำเนียงการออกเสียง ที่ไม่มีคำประสมด้วยสระประสม แต่หากจำเป็นต้องใช้เสียงที่มีสระประสมก็จะใช้สระที่แตกต่างไปจากภาษาไทย (วิซุลดา และคณะ, 2556) ส่วนอักษรภาษา หรือภาษาเขียน เป็นตัวอักษรแบบไทเขิน และตัวอักษรแบบไทลื้อ ซึ่งมีลักษณะตัวอักษร และอักษรวิธีเหมือนกันกับอักษรธรรมล้านนา แต่ต่างที่ลักษณะลายเขียน อักษรวิธีเฉพาะบางอย่าง และศัพท์เฉพาะท้องถิ่นบางคำ (ชมรมผู้สูงอายุบ้านหนองเงือก, 2551) นับแต่อดีตชาวไทยของมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับอาณาจักรล้านนาหลังจากการยึดครองของพม่า มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์แสดงถึงตัวตนที่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้อย่างชัดเจน การดำรงอยู่ซึ่งความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยของจวบจนปัจจุบัน จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจ (โครงการพิพิธภัณฑวัตถุวัฒนธรรม และชาติพันธุ์ล้านนา, 2551; Jatupol, 2016)

แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทยยังมีน้อยมากสมควรที่จะศึกษาเพิ่มเติม จากกรทบทวนวรรณกรรมพบว่าในเขตภาคเหนือของประเทศไทย พบการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 ที่ศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าชุมชนทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมือง จ.ลำพูน ที่พบการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 38 ชนิด มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในรูปแบบของตำรายา และวิธีการจดจำจากคำบอกเล่าของผู้ซึ่งมีอายุมาก ส่วนการพึ่งพาพืชสมุนไพรของคนรุ่นหลังกำลังลดลงเนื่องจากความเจริญทางการแพทย์ (พวงผกา, 2545)

ด้วยความตระหนักถึงปัญหาของการพึ่งพาพืชสมุนไพรของคนรุ่นใหม่ และเพื่อเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของชาติพันธุ์ไทยของในจังหวัดลำพูนเพิ่มเติม ในครั้งนี้จึงเลือกพื้นที่ศึกษา ณ บ้านดอนหลวง และบ้านหนองเงือก ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน เนื่องจากหมู่บ้านทั้งสอง ชาวบ้านยังคงมีรูปแบบการพึ่งพาการรักษาโรคด้วยการใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก แต่นับวันความเจริญได้หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนมากขึ้นบ่งบอกถึงความเสี่ยงในการสูญหายของพืชสมุนไพรพื้นบ้านที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ยิ่งไปกว่านั้นประชากรหลักของชุมชนทั้งสองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์

ไทยอง ที่มีประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านที่ยาวนาน มีอัตลักษณ์ทางสำเนียงภาษา ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตของชาวไทยองที่ยังคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ไว้เป็นอย่างดี การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการศึกษาองค์ความรู้การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของชาติพันธุ์ไทยองเพื่อรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาที่กำลังใกล้สูญหาย และกระจาย มาจัดทำเป็นฐานข้อมูลทางวิชาการอย่างเป็นระบบในรูปแบบที่สามารถสืบค้นได้ เพื่อประโยชน์ต่อการสังเคราะห์องค์ความรู้การรักษาด้วยภูมิปัญญาให้มีมาตรฐาน เป็นแนวทางในการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน ช่วยสืบทอดภูมิปัญญาให้ดำรงอยู่ และเป็นการส่งต่อองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรท้องถิ่นแก่คนในชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองในการดูแลสุขภาพ อันจะเป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนต่อไป

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เป็นการศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืช โดยเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มี การวางแผน และมีแบบสอบถาม (Cotton, 1996) กับหมอยาพื้นบ้านผู้ชำนาญการใช้สมุนไพรจำนวน 3 คน โดยมีเกณฑ์ดังนี้ 1) ได้รับสืบทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษที่เป็นหมอยาสมุนไพร 2) มีประสบการณ์ในการรักษาโรคไม่น้อยกว่า 20 ปี (จันทร์เพ็ญ และคณะ, 2559) 3) เป็นที่ยอมรับจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี คัดเลือกด้วยวิธีการอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อปาก (snowball technique) และ 4) ปัจจุบันยังคงให้การรักษาอยู่ มีวิธีการเก็บข้อมูลโดยการสำรวจการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร ทั้งในบริเวณบ้าน และพื้นที่เกษตรกรรมในเขตพื้นที่บ้านดอนหลวง และบ้านหนองเงือก ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน พร้อมทั้งเก็บตัวอย่างพรรณไม้ทุก 2 เดือน ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2558 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2559 จัดบันทึกข้อมูลชื่อพืชในภาษาท้องถิ่นสรรพคุณ ส่วนของพืชที่ใช้ วิธีการเตรียมยา รูปแบบการใช้ยาวิธีใช้ ตำรับยาที่ใช้รักษา รวมถึงเทคนิคการรักษา พร้อมบันทึกภาพเพื่อใช้อ้างอิงในการจำแนกพรรณไม้ โดยถ่ายอย่างน้อย 2 ภาพต่อชนิดพืช ทั้งนี้รูปแรกจะเป็นรูปกิ่งของดอกและผล เพื่อแสดงการจัดเรียงของส่วนต่างๆ และรูปถัดมาเป็นรูปที่แสดงถึงรายละเอียดของดอก และผลในระยะใกล้ (แสดงรูปตัด

ให้เห็นเนื้อ และเมล็ด) พร้อมแสดงขนาดของพืชด้วยไม้บรรทัด นิ้วมือ หรือเหรียญประกอบในรูป การเก็บตัวอย่างพืชจะเลือกตัวอย่างที่มีความสมบูรณ์ คือ มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งใบ ดอก และผล หรือเป็นตัวอย่างพืชที่มีองค์ประกอบเพียงพอสำหรับการระบุชนิด หากเป็นพืชขนาดเล็กจะเก็บมาทั้งต้น ทั้งนี้เก็บตัวอย่างพืชชนิดละ 3 ซ้ำ และจัดทำเป็นตัวอย่างแห้ง (สำหรับตัวอย่างพืชที่มีขนาดเล็กจะใช้วิธีอัดทั้งต้น ด้วยแผ่นอัดพรรณไม้ที่คั่นด้วยแผ่นฟองน้ำ และกระดาษลูกฟูก หากมีขนาดใหญ่ จะจัดเรียงส่วนต่างๆ ของตัวอย่าง และตัดแต่งให้เหมาะสม หรือพับเป็นรูปตัว V N M หรือ W โดยวางชิ้นตัวอย่างพืชลงในหนังสือพิมพ์ก่อน โดยพับครึ่งตามขวาง หรือให้มีขนาดพอดีกับขนาดของกระดาษแข็งสำหรับติดตัวอย่างพืช (Herbarium sheet) แสดงให้เห็นการเรียงตัวของใบทั้งด้านหน้า และด้านหลังใบ รวมถึงองค์ประกอบของดอก และผลอย่างชัดเจน พร้อมมัดแผ่นบันทึกหมายเลขตัวอย่างพืช แล้วนำไปอบในตู้อบลมร้อนที่อุณหภูมิ 50–60 องศาเซลเซียสจนตัวอย่างพรรณไม้แห้งสนิท จึงติดตัวอย่างพืชลงบน Herbarium sheet ด้วยกาวในส่วนที่แตกหักง่าย เช่น ใบ และกลีบดอก ใช้เข็ม และด้ายสีขาวเย็บในส่วนที่แข็ง เช่น กิ่ง และก้านใบ พร้อมติดแผ่นรายละเอียดพืช บริเวณด้านขวาล่าง) รวมถึงตัวอย่างดอก (สำหรับโครงสร้างของพืชที่อวบน้ำ ยกต่อการทำเป็นตัวอย่างพรรณไม้แห้ง ตัวอย่างส่วนของพืชดังกล่าว เช่น ลำต้นที่อวบน้ำ ผล และราก เป็นต้น เก็บรักษาพรรณไม้โดยดองในสารละลาย Ethyl alcohol 70% ในขวดแก้วดองตัวอย่างขนาดที่เหมาะสมกับขนาดของตัวอย่างพืช พร้อมติดรายละเอียด) สำหรับนำมาตรวจสอบระบุชื่อวิทยาศาสตร์ ด้วยวิธีการตรวจสอบลักษณะทางสัณฐานวิทยาของพืชโดยใช้กล้องจุลทรรศน์สามมิติ (stereo microscope) อ้างอิงภาพถ่าย และเปรียบเทียบรูปวิธานจากเอกสารพรรณพฤกษชาติของไทย (Flora of Thailand) รวมถึงพรรณพฤกษชาติของประเทศเพื่อนบ้าน พร้อมทั้งเขียนคำบรรยายลักษณะพรรณไม้ หากตัวอย่างพรรณไม้ที่เก็บได้ไม่สมบูรณ์ขาดส่วนสำคัญในการใช้ระบุชื่อวิทยาศาสตร์ได้ จะนำตัวอย่างพรรณไม้ดังกล่าวปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ สุดท้ายนำชื่อวิทยาศาสตร์ที่ได้ไปตรวจสอบกับชื่อที่ถูกต้อง และได้รับการยอมรับในปัจจุบัน (accepted name) จากเว็บไซต์ <http://www.theplantlist.org/> หรือจากวารสารงานวิจัยทางพฤกษศาสตร์ที่ได้รับการตีพิมพ์ ตัวอย่างพรรณไม้ทั้งหมดเก็บรักษาเป็นตัวอย่างอ้างอิงไว้ ณ ห้องปฏิบัติการ

พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน และพรรณพฤกษชาติภาคเหนือ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (qualitative analysis) ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistic) โดยจัดจำแนกพืชสมุนไพรเป็น 4 กลุ่มได้แก่ ลักษณะวิสัยของพืช ส่วนของพืชที่นำมาใช้ทำยา วิธีการเตรียม วิธีใช้ยา โดยดัดแปลงเกณฑ์การจัดจำแนกจากคู่มือมาตรฐานการเก็บข้อมูลของ Cook (1995)

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของหมอพื้นบ้าน: หมอพื้นบ้านที่คัดเลือกได้ มีจำนวน 3 ราย เป็นเพศหญิง อายุ 68 82 และ 88 ปี ตามลำดับ มีการศึกษาระดับประถม ทุกคนได้รับการสืบทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษที่เป็นหมอยาสมุนไพร และมีประสบการณ์ในการรักษาโรคมามากกว่า 20 ปี เป็นที่ยอมรับ และเป็นที่ยอมรับอย่างดีทั้งจากคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ปัจจุบันยังคงให้การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรอยู่ โดยคนไข้ที่มารับการรักษาส่งส่วนใหญ่ได้รับคำแนะนำมาจากคนไข้ที่เคยมาได้รับการรักษาก่อนหน้านี้

2. ลักษณะของพื้นที่ศึกษา: บ้านดอนหลวง (18° 29' 26.1" N, 98° 55' 27.3" E) และบ้านหนองเงือก (18° 29' 02.9" N, 98° 54' 34.2" E) ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน มีระดับความสูงจากน้ำทะเล 301.63 เมตร อยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำพูนไปทางทิศใต้ 19 กิโลเมตร ตามทางหลวงหมายเลข 106 จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในหมู่บ้าน พบว่าทั้งสองหมู่บ้านเป็นชุมชนชาวไทยของเก่าแก่ มีประวัติการก่อตั้งราว 200 ปี ยังคงมีอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาท้องถิ่น สำเนียงภาษา ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตของชาวไทยของที่โดดเด่น เป็นแหล่งผลิตผ้าฝ้าย-ทอมือแบบโบราณ ที่มีการสืบสานภูมิปัญญาถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่นที่มีชื่อเสียงที่สุดของจังหวัดลำพูน และในเขตภาคเหนือของประเทศไทย

3. หลักการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน: หมอพื้นบ้านทุกคน เรียกชื่อโรค และชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคตามองค์ความรู้ที่ได้รับสืบทอดมาในภาษาไทยของ รูปแบบของการสืบทอดส่วนมากใช้วิธีการจดจำผ่านคำบอกเล่าจากบรรพบุรุษ และการมีประสบการณ์ในการร่วมสำรวจและเก็บพืชสมุนไพร โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การวินิจฉัยโรคใช้การซักประวัติเพียงอย่างเดียว ไม่มีการตรวจร่างกาย และไม่มี

การจดบันทึกประวัติการรักษา รูปแบบการรักษาใช้พืชสมุนไพรที่เตรียมไว้ทั้งในรูปแบบยาผง ยาต้ม และยาเม็ด พร้อมให้คำแนะนำ ขนาด-รับประทานวิธีการใช้ยา ข้อห้าม ข้อควรระวัง รวมถึงอาหารแสลง (อาหารที่ห้ามรับประทานระหว่างการรักษาโรค)

4. ชนิดของพืชสมุนไพร ตำรับยาสมุนไพร และการใช้ประโยชน์: พบว่ามีการใช้ยา 2 กลุ่มคือ รูปแบบยาสมุนไพรเดี่ยว 6 ชนิด (ตารางที่ 1) และในรูปแบบยาสมุนไพรตำรับ 14 ตำรับ (ตารางที่ 1 และ 2) แบ่งออกเป็น ตำรับยาใช้ภายใน 13 ตำรับ และตำรับยาใช้ภายนอก 1 ตำรับ ครอบคลุมพืชวัตถุจำนวน 70 ชนิด ใน 35 วงศ์ 61 สกุล วงศ์พืชที่พบมากที่สุด คือ วงศ์ Apiaceae (8 ชนิด) นอกเหนือจากพืชสมุนไพรที่ใช้ในยาสมุนไพรตำรับแล้ว ยังพบว่ามีส่วนประกอบอื่นในตำรับยาที่สำคัญ คือ กระจายยา ที่เป็นของเหลวที่ได้จากธรรมชาติโดยตรง หรือเตรียมได้จากธรรมชาติ หรือจากเครื่องยาสมุนไพร (ตารางที่ 3) ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากเภสัชวัตถุ 5 ชนิด ได้แก่ ข้าวเปลือก น้ำตาลปีบ น้ำตาลอ้อย มหาหิงค์ และยาดำ ธาตุวัตถุ 2 ชนิด ได้แก่ เกลือ และน้ำ และสุดท้ายคือ สัตว์วัตถุ 3 ชนิด ได้แก่ น้ำผึ้ง เลือดแรด และครั่ง ส่วนลักษณะวิสัยของพืชสมุนไพรที่พบมากที่สุด คือ ไม้ล้มลุก (25 ชนิด) ไม้ยืนต้น (18 ชนิด) และไม้พุ่ม (14 ชนิด)

ตามลำดับ ส่วนแหล่งที่มาของพืชสมุนไพร ได้แก่ บริเวณรอบบ้าน มากที่สุด (28 ชนิด) รองลงมาคือ ร้านขายยาสมุนไพร (24 ชนิด) พื้นที่เกษตรกรรม (24 ชนิด) และตลาด (5 ชนิด) ตามลำดับ

5. ส่วนที่ใช้ของพืชสมุนไพร: จำแนกพืชสมุนไพรตามส่วนที่ใช้ ออกเป็น 11 กลุ่ม ได้แก่ ทั้งต้น ใบ ลำต้น (รวมส่วนของกิ่ง และเนื้อไม้) เปลือกต้น ส่วนใต้ดิน (รวมราก เหง้า หัวแบบ หัวหอม และหัวแบบมันฝรั่ง) ดอก ผล เมล็ด ปุ่มหูด ของเหลวที่ขับจากพืช (รวมน้ำยาง และน้ำหวาน) และส่วนเหนือดิน โดยส่วนของพืชที่นำมาใช้มากที่สุด คือ ส่วนใต้ดิน (63 ชนิด) และเมล็ด (27 ชนิด) ตามลำดับ (ตารางที่ 1)

6. วิธีเตรียมยาสมุนไพร และวิธีใช้ยา: จำแนกวิธีเตรียมยาสมุนไพร ออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ บดเป็นผง ทำเป็นเม็ด ต้มกับน้ำ ดองเหล้า การตำ และไม่ผ่านการเตรียม โดยพบว่าวิธีเตรียมยาสมุนไพรแบบ ยาผง เป็นวิธีที่นิยมมากที่สุด พบ 5 ตำรับ รองลงมา คือ ยาแบบเม็ด (ประกอบไปด้วยยาเม็ดพิมพ์มือทองเหลือง และยาเม็ดลูกกลอน) และยาต้ม พบอย่างละ 4 ตำรับ ส่วนวิธีการใช้ยาแบ่งออกเป็น 5 วิธี ได้แก่ การรม การประคบ การทา การอาบ และการรับประทาน โดยนิยมวิธีรับประทานมากที่สุด ส่วนการเตรียมวัตถุดิบ นิยมเตรียมวัตถุดิบในรูปแบบสมุนไพรแห้งมากที่สุด (ตารางที่ 1 และ 2)

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ชื่อยางค์/ชื่อวิทยาศาสตร์* [Voucher specimen]	ชื่อท้องถิ่น (ชื่อในบัญชียาฯ)	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	รูปแบบ วัตถุดิบ	แหล่งที่มา	ประเภทของยา (สรรพคุณยาเดี่ยว)
Acanthaceae						
1. <i>Andrographis paniculata</i> (Burm. f.) Nees [S. Prattana 181]	ฟ้าทะลายโจร	ไม้ล้มลุก	ใบ	สด	บริเวณบ้าน	เดี่ยว (เดี่ยวอมรักษาอาการไข้)
2. <i>Thunbergia laurifolia</i> Lindl. [S. Prattana 153]	รางจืด	ไม้เถา	ลำต้น	แห้ง/สด	บริเวณบ้าน	ต12
3. <i>Phlogacanthus curviflorus</i> (Wall.) Nees*	ฮ่อมจาง	ไม้พุ่ม	ส่วนเหนือดิน/ ใบ	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต2/ต9
4. <i>Strobilanthes cusia</i> (Nees) Kuntze *	ฮ่อมบ้าน	ไม้พุ่ม	ส่วนเหนือดิน/ ใบ	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต2/ต9
Amaryllidaceae						
5. <i>Allium ascalonicum</i> L. [S. Prattana 173]	หอมบัว	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ตลาด	ต2/ต3/ต4/ต9/ต10
6. <i>Allium sativum</i> L.* [S. Prattana 174]	หอมเทียม/ ว่านหอมขาว	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ตลาด	ต1/ต2/ต3/ต6/ต9/ต10
Apiaceae						
7. <i>Anethum graveolens</i> L.* [S. Prattana 204]	เจนนั่งห้า* (เทียนตาดักแตน)	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต5/ต9/ต10
8. <i>Angelica dahurica</i> (Hoffm.) Benth. & Hook.f. ex Franch. & Sav.* [S. Prattana 205]	กวตตั้งเก้า* (โกฐสอ)	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน (ต่อ)

ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์* [Voucher specimen]	ชื่อท้องถิ่น (ชื่อในบัญชียา)	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	รูปแบบ วัตถุดิบ	แหล่งที่มา	ประเภทของยา (สรรพคุณยาเดี่ยว)
Apiaceae						
9. <i>Angelica sinensis</i> (Oliv.) Diels* [S. Prattana 206]	กวาดั่งเก้*	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10
10. <i>Centella asiatica</i> (L.) Urb. [S. Prattana 188]	ผักหนอก	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้น	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต6
11. <i>Cuminum cyminum</i> L.* [S. Prattana 210]	เจนนั่งห้า* (เทียนขาว)	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต5/ต9/ต10
12. <i>Ferula assa-foetida</i> L. [S. Prattana 211]	มหาหิง	ไม้ล้มลุก	น้ำยาง	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต10
13. <i>Foeniculum vulgare</i> Mill.* [S. Prattana 212]	เจนนั่งห้า* (เทียนข้าวเปลือก)	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต5/ต9/ต10
14. <i>Ligusticum sinense</i> Oliv.* [S. Prattana 214]	กวาดั่งเก้*	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10
Arecaceae						
15. <i>Areca catechu</i> L.* [S. Prattana 166]	หมาก/หมากโหล่ง	ไม้ยืนต้น	เมล็ด	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต1
16. <i>Cocos nucifera</i> L.	น้ำตาน้ำ	ไม้ยืนต้น	น้ำหวาน	สด	ตลาด	ต10
Asteraceae						
17. <i>Atractylodes lancea</i> (Thunb.) DC.* [S. Prattana 208]	กวาดั่งเก้*	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10
18. <i>Artemisia</i> sp. [S. Prattana 207]	กวาดั่งเก้*	ไม้ล้มลุก	ส่วนเหนือดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10
19. <i>Aucklandia lappa</i> DC.* [S. Prattana 209]	กวาดั่งเก้*	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต1/ต2/ต9/ต10
20. <i>Blumea balsamifera</i> (L.) DC. [S. Prattana 178]	หนาด	ไม้ยืนต้น	ใบ	แห้ง	พื้นที่เกษตร/ บริเวณบ้าน	ต2/ต9
21. <i>Eclipta prostrata</i> (L.) L. [S. Prattana 203]	ฮ่อมเกี้ยว	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้น	แห้ง		ต2/ต9
Bixaceae						
22. <i>Bixa orellana</i> L.* [S. Prattana 202]	หมะแสด	ไม้ยืนต้น	ลำต้น ส่วนใต้ดิน	แห้ง แห้ง	พื้นที่เกษตร/ บริเวณบ้าน	ต5 ต13
Brassicaceae						
23. <i>Lepidium sativum</i> L.* [S. Prattana 213]	เจนนั่งห้า* (เทียนแดง)	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต2/ต5/ต9/ต10
Calophyllaceae						
24. <i>Mesua ferrea</i> L.* [S. Prattana 167]	โบนาค	ไม้ยืนต้น	ดอก	แห้ง	ร้านขายยาฯ	ต2
Capparaceae						
25. <i>Crateva adansonii</i> DC. [S. Prattana 179]	กุ่มบก	ไม้ยืนต้น	เปลือกลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10
26. <i>Crateva religiosa</i> G.Forst. [S. Prattana 176]	กุ่มน้ำ	ไม้ยืนต้น	เปลือกลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10
Caricaceae						
27. <i>Carica papaya</i> L.*	บะก้วยตัด	ไม้ยืนต้น	ลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต5
Colchicaceae						
28. <i>Gloriosa superba</i> L. [S. Prattana 156]	ดองตึง	ไม้เถาล้มลุก	ส่วนใต้ดิน/ ใบ และลำต้น	แห้ง แห้ง	บริเวณบ้าน	ต4 ต10

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน (ต่อ)

ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์* [Voucher specimen]	ชื่อท้องถิ่น (ชื่อในบัญชียา)	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	รูปแบบ วัตถุดิบ	แหล่งที่มา	ประเภทของยา (สรรพคุณยาเดี่ยว)
Combretaceae						
29. <i>Terminalia chebula</i> Retz.* [S. Prattana 218]	กวัดตั้งเกล้า* (โกฐพุงปลา)	ไม้ยืนต้น	ปุ่มหูดจากใบ	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต2/ต9/ต10
Euphorbiaceae						
30. <i>Baliospermum calycinum</i> Mull. Arg. [S. Prattana 141]	เป่าตองแตก	ไม้พุ่ม	ใบ	สด	พื้นที่เกษตร	ต14
31. <i>Croton stellatopilosus</i> H.Ohba [S. Prattana 142]	เป้าน้อย	ไม้พุ่ม	ใบ	สด	บริเวณบ้าน/ พื้นที่เกษตร	ต14
32. <i>Euphorbia tortilis</i> Rottler ex Ainslie [S. Prattana 144]	เคี้ยวจะโศ	ไม้ยืนต้น	ลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10
33. <i>Euphorbia nerifolia</i> L. [S. Prattana 155]	เคี้ยวไก่	ไม้พุ่ม	ลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10
34. <i>Jatropha podagrica</i> Hook.	หัวละมาน/ หัวละมานตัวแม่/ ว่านหนุมาน	ไม้พุ่ม	ยางจากใบ	สด	บริเวณบ้าน	เดี่ยว (ใช้ทาแผลสดให้หายเร็ว)
Fabaceae						
35. <i>Cassia fistula</i> L.	ลมแล้ง	ไม้ยืนต้น	เมล็ด (เนื้อหุ้มเมล็ด)	สด	พื้นที่เกษตร	ต7
36. <i>Erythrina</i> sp. [S. Prattana 154]	ตองกลาง	ไม้ยืนต้น	เปลือกลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10
37. <i>Sesbania sesban</i> (L.) Merr. [S. Prattana 198]	สะเปาลม	ไม้พุ่ม	ใบ	แห้ง/สด	บริเวณบ้าน	เดี่ยว (ดื่มกับน้ำใช้อาบรักษา อาการแพ้ากาศและอาการแพ้ ต่างๆ)
38. <i>Senna siamea</i> (Lam.) H. S. Irwin & Barneby	ขี้เหล็ก	ไม้ยืนต้น	ใบ	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต2/ต9
39. <i>Tamarindus indica</i> L. [S. Prattana 180]	บะขาม	ไม้ยืนต้น	ผล(เนื้อผล)/ใบ	แห้ง/สด	พื้นที่เกษตร	ต4/ต7/ต8/ต10
Iridaceae						
40. <i>Eleutherine bulbosa</i> (Mill.) Urb. [S. Prattana 143]	ว่านหอมแดง	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง/แห้ง	บริเวณบ้าน	ต3/ต4/ต10
Lamiaceae						
41. <i>Vitex trifolia</i> L. [S. Prattana 199]	ผีเสื้อน้อย/ สีเสื่อน้อย	ไม้พุ่ม	ส่วนเหนือดิน ใบ	แห้ง/สด แห้ง	บริเวณบ้าน	ต14 ต8
Lythraceae						
42. <i>Punica granatum</i> L.* [S. Prattana 172]	บะกือ	ไม้พุ่ม	ลำต้น (กิ่ง)	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต5
Malvaceae						
43. <i>Gossypium herbaceum</i> L. [S. Prattana 147]	ฝ้าย	ไม้พุ่ม	ลำต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต11
Marantaceae						
44. <i>Maranta arundinacea</i> L. [S. Prattana 148]	จะคุ	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	พื้นที่เกษตร/ บริเวณบ้าน	ต3/ต4
Menispermaceae						
45. <i>Stephania venosa</i> (Bl.) Spreng.* [S. Prattana 165]	เป่าเลือด	ไม้เถา	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต1

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน (ต่อ)

ชื่อวงศ์/ชื่อวิทยาศาสตร์* [Voucher specimen]	ชื่อท้องถิ่น (ชื่อในบัญชียา)	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	รูปแบบ วัตถุุดิบ	แหล่งที่มา	ประเภทของยา (สรรพคุณยาเดี่ยว)
Moringaceae						
46. <i>Moringa oleifera</i> Lam.* [S. Prattana 149]	บะค้อนก้อม	ไม้ยืนต้น	ลำต้น/เปลือกต้น	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต5/ต10
Myristicaceae						
47. <i>Myristica fragrans</i> Houtt.* [S. Prattana 168]	จันทัน (ดอกจันทัน) และหน่วยจัน (ลูกจันทัน)	ไม้ยืนต้น	เมล็ด (เมล็ดและ เยื่อหุ้มเมล็ดสีแดง)	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต1/ต3/ต4/ต6/ต9
Myrtaceae						
48. <i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L. M. Pery* [S. Prattana 217]	จันจี	ไม้ยืนต้น	ดอก	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต2/ต9
Nelumbonaceae						
49. <i>Nelumbo nucifera</i> Gaertn.* [S. Prattana 163]	โบ	ไม้ล้มลุก	ดอก(กลีบดอก) ดอก(เกสรตัวผู้)	แห้ง แห้ง	ร้านขายยา/ พื้นที่เกษตร	ต1 ต3
Oxalidaceae						
50. <i>Averrhoa carambola</i> L. [S. Prattana 140]	บะเพือง	ไม้ยืนต้น	ราก	แห้ง	พื้นที่เกษตร	เดี่ยว (ต้มน้ำดื่มรักษาโรคนี้)
Piperaceae						
51. <i>Piper nigrum</i> L.* (พริกไทยดำ) [S. Prattana 169]	พิกน้อย (พริกไทยล่อน)	ไม้เถา	ผล	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต3/ต4
52. <i>Piper retrofractum</i> Vahl* [S. Prattana 170]	ตีปี (ดอกตีปี)	ไม้เถา	ผล	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต1/ต4/ต10
Plantaginaceae						
53. <i>Picrorhiza kurroa</i> Royle ex Benth. [S. Prattana 216]	กวาดตั้งเก้* (โกฐก้านพร้าว)	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต2/ต9/ต10
54. <i>Plantago major</i> L. [S. Prattana 150]	หญ้าเอ็นหยัด/ หมอน้อย	ไม้ล้มลุก	ใบ	สด	บริเวณบ้าน	เดี่ยว (ตำใช้ประคบรักษาอาการ ปวดเมื่อย)
Plumbaginaceae						
55. <i>Plumbago indica</i> L.* [S. Prattana 151]	พิกบัวแดง/ ปิดบัวแดง/บัวแดง	ไม้พุ่ม	ใบ ส่วนใต้ดิน	แห้ง แห้ง	ร้านขายยา/ บริเวณบ้าน	ต6 ต1/ต10
56. <i>Plumbago zeylanica</i> L. [S. Prattana 152]	พิกบัวขาว/ปิดบัวขาว/ บัวขาว	ไม้พุ่ม	ใบ ส่วนใต้ดิน	แห้ง แห้ง	ร้านขายยา/ บริเวณบ้าน	ต6 ต10
Poaceae						
57. <i>Oryza sativa</i> L. [S. Prattana 164]	เจ้าเจ้าเป็ก	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต12
58. <i>Saccharum officinarum</i> L.*	น้ำอ้อย	หญ้า	น้ำหวาน	สด	ตลาด	ต1/ต10
Polygonaceae						
59. <i>Polygonum paleaceum</i> Wall.	ลินคู้	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	ร้านขายยา	ต1
Ranunculaceae						
60. <i>Nigella sativa</i> L. * [S. Prattana 215]	เจนนั่งห้า* (เทียนดำ)	ไม้ล้มลุก	เมล็ด	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต2/ต9/ต10
Rubiaceae						
61. <i>Morinda citrifolia</i> L.*	บะตาเสอ	ไม้ยืนต้น	ลำต้น	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต5

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอบ้านฉาง จังหวัดลำพูน (ต่อ)

ชื่อยางค์/ชื่อวิทยาศาสตร์* [Voucher specimen]	ชื่อท้องถิ่น (ชื่อในบัญชียา)	ลักษณะวิสัย	ส่วนที่ใช้	รูปแบบ วัตถุดิบ	แหล่งที่มา	ประเภทของยา (สรรพคุณยาเดี่ยว)
Rutaceae						
62. <i>Glycosmis pentaphylla</i> (Retz.) DC. [S. Prattana 162]	ส้มจั้น	ไม้ยืนต้น	ใบ	สด	บริเวณบ้าน	เดี่ยว (ต้มน้ำใช้อาบรักษาอาการ วิงเวียนศีรษะ แก้กษิน)
Solanaceae						
63. <i>Capsicum annuum</i> L. [S. Prattana 145]	พริกโหลง	ไม้พุ่ม	ผล	แห้ง	ตลาด	ต9
Xanthorrhoeaceae						
64. <i>Aloe</i> sp.* [S. Prattana 197]	ยาดำ	ไม้ล้มลุก	ยาง	สด	ร้านขายยา	ต1
Zingiberaceae						
65. <i>Boesenbergia rotunda</i> (L.) Mansf.	หัวละเอน	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต3/ต4/ต10
66. <i>Curcuma longa</i> L. [S. Prattana 185]	ขมิ้น	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	บริเวณบ้าน	ต3/ต4
67. <i>Zingiber officinale</i> Roscoe*	ขิง (เหง้าขิง)	ไม้ล้มลุก	ใบ ใบ/ส่วนใต้ดิน	แห้ง	บริเวณบ้าน บริเวณบ้าน	ต1/ต3/ต4 ต9
68. <i>Zingiber zerumbet</i> (L.) J.E.Smith	กะทือ	ไม้ล้มลุก	ส่วนใต้ดิน	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต4/ต10
69. Unknow 1 [S. Prattana 219] (โกฐขุมมั่งสี)	กวัดตั้งเก๊า*		ดอก	แห้ง	ร้านขายยา	ต1/ต2/ต9/ต10
70. Unknow 2	ตองเขียว		ใบ	แห้ง	พื้นที่เกษตร	ต10

หมายเหตุ: 1) ชื่อวิทยาศาสตร์ที่มีเครื่องหมาย * คือชนิดพืชที่ถูกใช้ในการรักษาโรคติดต่อทางอาหารโดยหมอยาพื้นบ้าน 2) ชื่อท้องถิ่น = กวาดตั้งเก๊า* (ชื่อพืักยาสสมุนไพรรที่ประกอบด้วยสมุนไพรร 9 ชนิด), เจนตั้งห้า* (ชื่อพืักยาสสมุนไพรรที่ประกอบด้วยสมุนไพรร 5 ชนิด) 3) ชื่อในบัญชียา คือ ชื่อยาสสมุนไพรรในบัญชียาหลักแห่งชาติ ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข 4) ประเภทของยา ต 1 - ต14 คือ ยาสสมุนไพรรตำรับ คูในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 รายการยาสสมุนไพรรตำรับพื้นบ้านของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอบ้านฉาง จังหวัดลำพูน

ตำรับที่	ชื่อตำรับยา	พืชที่ใช้ (ชนิด)	รูปแบบยา	วิธีการเตรียมสมุนไพรร	วิธีใช้ยา	สรรพคุณ	กระสายยา (ชื่อท้องถิ่น)
ต1	ตำรับยาแก้มะโห้เลือด 1	28	ยาเม็ด (พิมพ์มือ- ทองเหลือง)	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาโรคริดสีดวงทวาร- หนัก (แก้มะโห้เลือดหรือ มะโห้กันบูด)	คั้ง/เหือดแฮด/ น้ำเผ็ง/น้ำ สะอาด/น้ำอ้อย
ต2	ตำรับยาแก้มะปดบ่า ปวดคอก ปวดหลัง	20	ยาผง	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาอาการลมขึ้นหลัง ลำคอก ปวดศีรษะ เวียน- ศีรษะ ปากเปี้ยว	น้ำอุ่น
ต3	ตำรับยาแก้กินผิดสำแดง ผิดเดือน	10	ยาผง	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาอาการ รับประทาน อาหารผิดสำแดง (กินผิด) และอาการป่วยของสตรี หลังคลอดบุตร (ผิดเดือน และสาบผิด)	น้ำอุ่น
ต4	ตำรับยาเจริญอาหาร	12	ยาเม็ด (ลูกกลอน)	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	ช่วยเจริญอาหาร	-
ต5	ตำรับยาแก้มะโห้เลือด 2	9	ยาต้มน้ำดื่ม	ตากแห้ง	รับประทาน	รักษาโรคริดสีดวงทวาร- หนัก (แก้มะโห้เลือด)	ยาดำ
ต6	ตำรับยาแก้ลมเข้าไส้	5	ยาผง	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาอาการลมเข้าไส้ (อาการปั่นป่วนในท้อง จูด เสียดท้อง ท้องอืด)	น้ำอุ่น
ต7	ตำรับยาระบาย	2	ยาเม็ด (ลูกกลอน)	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	ช่วยระบาย รักษาอาการ ท้องผูก	-

ตารางที่ 2 รายการยาสมุนไพรตำรับพื้นบ้านของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน (ต่อ)

ตำรับที่	ชื่อตำรับยา	พืชที่ใช้ (ชนิด)	รูปแบบยา	วิธีการเตรียมสมุนไพร	วิธีใช้ยา	สรรพคุณ	กระสายยา (ชื่อท้องถิ่น)
ต8	ตำรับยาแก้กรดไหลย้อน	2	ยาผง	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาอาการแสบร้อนกลางอกเนื่องจากกรดไหลย้อน	-
ต9	ตำรับยาเขียว	25	ยาผง	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	รักษาอาการเจ็บปวดลมชื้น มะเร็งคุด ปวดศีรษะหน้ามืด วิงเวียน ตาลายปวดท้ายทอย	น้ำอุ่น/เกลือ
ต10	ตำรับยาบำรุง	34	ยาเม็ด (พิมพ์มือ-ทองเหลือง)/ยาเม็ดดองเหล้า	ตากแห้งบดเป็นผง	รับประทาน	ใช้บำรุงเลือด บำรุงกำลัง เจริญอาหาร	มหาหิง/น้ำค่าน้ำร้อน/น้ำอ้อย
ต11	ตำรับยาบำรุงแม่อยู่เดือน	1	ยาต้มน้ำดื่ม	ตากแห้ง	รับประทาน	ใช้บำรุงร่างกายแม่อยู่เดือน (มารดาหลังคลอดบุตร)	-
ต12	ตำรับยาถอนพิษงู	2	ยาต้มน้ำดื่ม	ตากแห้ง หรือใช้สด	รับประทาน	ใช้ถอนพิษงู	เข้าเจ้าเป๊ก
ต13	ตำรับยาแก้มะโห้เลือด3	1	ยาต้มน้ำดื่ม	ตากแห้ง	รับประทาน	รักษาโรคริดสีดวงทวารหนัก (แก้มะโห้เลือด)	-
ต14	ตำรับยาอมแม่อยู่เดือน	3	ยาอม	ใช้สด	อมควัน และประคบ	ใช้นั่งทับช่วยให้แผลฝีเย็บหายเร็วในมารดาหลังคลอดบุตร	-

ตารางที่ 3 กระสายยาในตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านของไทยอง ในตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ชื่อเรียกทั่วไป	กระสายยา	ชื่อท้องถิ่น	ข้อบ่งใช้
1. เกลือ		เกลือ	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็ว และดีขึ้น
2. ข้าวเปลือก		เข้าเจ้าเป๊ก	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็ว และดีขึ้น
3. ครั่ง		คั่ง	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็ว และดีขึ้น/ เพื่อแก้อาการแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น
4. น้ำตาลปีบ		น้ำตาลปีบ	เพื่อแก้อาการแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น
5. น้ำตาลอ้อยหรือน้ำตาลทรายแดง		น้ำอ้อย	เพื่อแก้อาการแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น
6. น้ำผึ้ง		น้ำผึ้ง	เพื่อช่วยเตรียมยาให้เป็นรูปแบบยาที่ต้องการ/ เพื่อช่วยให้มีรสชาติสะดวกในการกลืนกิน มีรส และกลิ่นที่พึงประสงค์/ เพื่อแก้อาการแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น
7. น้ำสุก		น้ำสะอาด	เพื่อช่วยเตรียมยาให้เป็นรูปแบบยาที่ต้องการ
8. น้ำร้อน		น้ำอุ่น	เพื่อช่วยให้ยาละลายได้ง่าย/ เพื่อช่วยให้สะดวกในการรับประทานยา/ เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็วและดีขึ้น
9. มหาหิงค์		มหาหิง	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็วและดีขึ้น/ เพื่อแก้อาการแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น
10. ยาดำ		ยาดำ	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็วและดีขึ้น
11. เลือดแรด		เลือดแรด	เพื่อช่วยให้ยาออกฤทธิ์เร็วและดีขึ้น

วิจารณ์ผลการวิจัย

1. ชนิดของพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์: ผลการศึกษาพบการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยของใน ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ทั้งสิ้น 70 ชนิด ใน 36 วงศ์ 62 สกุล วงศ์พืชที่พบมากที่สุด คือ วงศ์ Apiaceae (8 ชนิด) สอดคล้องกับ ลักษณะวิสัยของพืชสมุนไพรที่ถูกใช้ประโยชน์ที่ส่วนมากมี ลักษณะวิสัยเป็นไม้ล้มลุก อีกทั้งพืชที่พบในวงศ์นี้ถูกนำไปใช้เป็นส่วนประกอบของยาสมุนไพรหลายตำรับ (ตารางที่ 1) เป็นผลให้พืชในวงศ์นี้ถูกนำมาใช้มากที่สุด และเป็นวงศ์พืชที่พบมากที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรบางชนิดของไทยของใน ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน บางชนิดคล้ายกันกับ รายงานวิจัยอื่น โดยเฉพาะในกลุ่มไทรลื้อในพื้นที่อื่นๆ ตัวอย่างเช่น ชาวไทลื้อหมู่บ้านแม่สาบ ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ ใช้น้ำยางของหนุมานนั้งแท่น (*Jatropha podagrica*) ทารักษาแผลสด (นัทธี, 2556) อีกทั้งใช้ราก และลำต้นของเจตมูลเพลิงแดง (*Plumbago indica*) ต้มน้ำดื่มแก้ริดสีดวง (นัทธี, 2555) ส่วนชาวไทลื้อ บ้านเฮี้ย อ.ปัว จ.น่าน ใช้ทั้งต้นเจตมูลเพลิงแดง ผสมหอมแดง กระเทียม พริกไทย และน้ำผึ้งนำมาทำยาลูกกลอน ใช้รับประทานเป็นยาอายุวัฒนะ และใช้ทั้งต้นของหญ้าเอ็นียด (*Plantago major*) ผสมกับใบพลับพลึงนำมาลนไฟพอกบริเวณที่เอ็นียดทำให้คลายเส้น (จันทราภิรักษ์, 2541) อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าไทยองจะสืบเชื้อสายมาจากไทลื้อ แต่ก็มีวิธีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในการรักษาโรคที่แตกต่างกันออกไป อาจเนื่องมาจากหลายเหตุปัจจัย ได้แก่ องค์ความรู้ที่สั่งสม ผนวกกับประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอดมาในแต่ละกลุ่มชนในแต่ละรุ่นของแต่ละชุมชน จนกลายเป็นลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์ (ยศ และคณะ, 2542; Angkhana, 2008; นัทธี, 2556; จรัสพงษ์ และอังคณา, 2559) รวมถึงการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ (สุณี และคณะ, 2556) ตลอดจนการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างหมอยาพื้นบ้านทั้งในชุมชน และนอกชุมชน (นัทธี, 2556) หรือแม้กระทั่งการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น (เสถียร, 2542) หรืออาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม และบริบทของชุมชนที่แตกต่างกัน (ปฐมา และคณะ, 2557) ดังนั้นวิธีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในการรักษาโรคของแต่ละชาติพันธุ์จึงมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งที่เป็นพืชชนิดเดียวกัน แต่ก็มีส่วนของพืชที่ใช้ วิธีการเตรียมยา และรูปแบบการให้ยาที่แตกต่างกัน ดังนั้นนอกเหนือจากการสำรวจ และ

รวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรตามการใช้ประโยชน์พื้นบ้านที่เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแล้วนั้น กระบวนการวิเคราะห์หาพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพในการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจะเป็นสิ่งที่ช่วยแสดงศักยภาพของพืชสมุนไพรแต่ละชนิดได้อีกทางหนึ่ง

2. ส่วนของพืชสมุนไพรที่ใช้: ลักษณะจำเพาะของการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของไทยของใน ต.แม่แรง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ในส่วนของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ พบว่าส่วนใต้ดิน (รวมราก เหง้า หัวแบบหัวหอม และหัวแบบมันฝรั่ง) เป็นส่วนของพืชที่นิยมนำมาใช้มากที่สุด เพราะจากความรู้ที่ได้รับถ่ายทอด ผนวกกับประสบการณ์ที่สั่งสมมา เชื่อว่าส่วนใต้ดินของพืช โดยเฉพาะราก มีการสะสมของปริมาณตัวยาลูกสูง และมีสารออกฤทธิ์ทางยามาก สอดคล้องกับรายงานการวิจัยการสำรวจ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของชุมชนบ้านหัวทุ่ง เขตรักษา พันธุ์สัตว์ป่าเชียงดาว จ.เชียงใหม่ (อังคณา และคณะ, 2555) และรายงานวิจัยความหลากหลายของพืชสมุนไพรสำหรับรักษาอาการไข้ จากอุทยานแห่งชาติเขาพนมเบญจา จ.กระบี่ สอดคล้องกับความเชื่อทางการแพทย์แผนไทย ที่ว่ารากมีการสะสมสารอาหารไว้ในปริมาณสูงจึงส่งผลให้มีตัวยาลูกสูง (ปฐมา และคณะ, 2557) โดยชาวไทยอง มักนิยมเก็บส่วนใต้ดิน ในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน ซึ่งเป็นช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ทั้งใบ และดอก หมอยาพื้นบ้านจะเรียกช่วงเวลานี้ว่าช่วงลงหัว เพราะเชื่อว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการสะสมปริมาณของตัวยาลูกค่อนข้างสูง (โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2560) อย่างไรก็ตาม การใช้ส่วนรากของพืช นั้นมีผลกระทบโดยตรงต่อจำนวนประชากรพืช หากมิได้มีการปลูกเพิ่มเติมหรือใช้อย่างไม่ระมัดระวังอาจทำให้พืชชนิดนั้นสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ได้ ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากราก พืชทั้งต้น จำเป็นต้องถูกขุดขึ้นมา ทำให้พืชชนิดนั้นต้องตายลง ขาดโอกาสในการแพร่ขยายพันธุ์ (อังคณา และคณะ, 2555) จึงควรส่งเสริมหรือสนับสนุนในการหาแนวทางการขยายพันธุ์พืช หรือการใช้ส่วนอื่นของพืชทดแทนหากมีสรรพคุณที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

3. รูปแบบยาสมุนไพร และวิธีการเตรียม: การใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคที่พบ นิยมใช้ในรูปแบบยาสมุนไพรตำรับมากที่สุด สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของ

ชาวไทลื้อ ในหมู่บ้านแม่สาบ ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ และบ้านเฮี้ย อ.ป่า จ.น่าน ที่พบว่านิยมใช้พืชสมุนไพรในรูปแบบยาสมุนไพรตำรับเช่นกัน และพบว่าองค์ความรู้ส่วนมากได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ (จันทร์รักษ์, 2541; นัทธิ, 2556) ส่วนวิธีเตรียมยาสมุนไพรที่พบในการศึกษาครั้งนี้ นิยมเตรียมแบบยาผงมากที่สุด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรทั้งในรูปแบบยาตำรับ และวิธีการเตรียมยาแบบยาผงเป็นวิธีดั้งเดิมที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นอกจากนี้ อาจเนื่องมาจากความชำนาญของหมอพื้นบ้าน และความเชื่อที่ว่าการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในรูปแบบยาสมุนไพรตำรับ เป็นรูปแบบยาที่มีประสิทธิภาพในการรักษา จากการที่พืชหลายชนิดมีสรรพคุณที่เสริมฤทธิ์กันในการรักษาโรค สอดคล้องกับรายงานการวิจัยในการสำรวจการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านในพื้นที่อื่นของประเทศไทย (ชาลาษา และคณะ, 2556; อรทัย และคณะ, 2557a; อรทัย และคณะ, 2557b; อรทัย และคณะ, 2558) อีกทั้งวิธีการเตรียมแบบยาผงยังสามารถเก็บไว้ได้นาน และสะดวกต่อการนำมาใช้อีกด้วย (อรทัย และคณะ, 2557a)

4. พืชสมุนไพรและตำรับยาพื้นบ้านที่มีคุณค่า และมีศักยภาพในการพัฒนา: ผลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) พบตำรับยาที่มีประสิทธิภาพในการรักษาที่น่าสนใจ ชื่อตำรับยา “มะโห้กเลือด” หรือ “มะโห้กกันปูด” ใช้รักษาโรคริดสีดวงทวารหนัก ที่มีอาการเลือดออกทางทวารหนัก และมีติ่งเนื้อยื่นออกมาอยู่ที่ขอบทวาร หรือเรียกว่าโรคริดสีดวงภายนอก (สิริกานต์ และสนั่น, 2557) ซึ่งเป็นระยะของอาการโรคที่ส่งผลให้ผู้ป่วยเกิดความวิตกกังวลในการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะเวลานั่ง และมีอาการเจ็บ ปวด บวม และคันบริเวณทวารหนัก ตำรับยานี้มีข้อดี และควรส่งเสริมการพัฒนาเนื่องจาก 1) เป็นสูตรตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษที่เป็นหมอพื้นบ้าน มีอายุมากกว่า 200 ปี รายละเอียดดังตารางที่ 2 2) เป็นสูตรตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านเป็นที่เป็นที่นิยมรับ และได้รับความนิยมนำใช้ในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง บ่งบอกถึงประสิทธิภาพในการรักษา และคาดว่าจะมีศักยภาพเพียงพอต่อการนำไปทำเป็นยารักษาโรคริดสีดวงทวารชนิดใหม่ที่มีข้อบ่งชี้ว่าสามารถรักษาโรคริดสีดวงทวารมีติ่งเนื้อยื่นออกมาอยู่ที่ขอบทวารได้โดยเฉพาะ 3) มีข้อสนับสนุนสรรพคุณ และการใช้ประโยชน์พื้นบ้าน จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าพืชสมุนไพร

หลายชนิดที่หมอพื้นบ้านไทยของนำมาใช้ประโยชน์มีชนิดพันธุ์พืช และส่วนที่ใช้สอดคล้องกับ ชนิดพันธุ์พืชในตำรับยาริดสีดวงทวารหนัก ที่ถูกขึ้นทะเบียนให้เป็นยาสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข (สำนักยา กลุ่มพัฒนาระบบ งานระบบยาแห่งชาติและสารสนเทศ, 2556) มีสรรพคุณรักษาโรคริดสีดวงทวารหนัก มีสูตรตำรับในผงยา 110 กรัม ประกอบด้วย มดยอบคั่ว ขอบชะนางแดง (ทั้งต้น) ขอบชะนางขาว (ทั้งต้น) โกฎักกรา โกฎสุอ โกฎจุฬาลัมพา โกฎก้านพร้าว โกฎพุงปลา เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตึกแตน แก่นสนเทศ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เกาะสะค่าน เปลือกสมุลแว้ง ดอกดีปลี พริกไทยล่อน เหง้าขิง และเปลือกอบเชยเทศ จากสูตรตำรับยาดังกล่าวพบพืชสมุนไพรที่ถูกนำมาใช้รักษาโรคริดสีดวงทวารหนัก ในตำรับยามะโห้กเลือดที่เหมือนกันถึง 14 ชนิด (ตารางที่ 1) สนับสนุนสรรพคุณ และการใช้ประโยชน์พื้นบ้านของพืชสมุนไพร ของตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านของไทย 4) ตำรับยารักษา มะโห้กเลือดมีข้อได้เปรียบในด้านสรรพคุณของเครื่องยาในสูตรตำรับที่มีกลุ่มของเครื่องยาที่มีสรรพคุณช่วยบำรุงกำลัง บำรุงเลือด และบำรุงร่างกาย มากกว่าตำรับยาริดสีดวงทวารหนัก 5) การรักษาโรคริดสีดวงทวารมีติ่งเนื้อยื่นออกมา ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการผ่าตัด ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง รองลงมาคือการใช้ยาแผนปัจจุบันในการรักษาโรคผู้ป่วยในปัจจุบัน (สิริกานต์ และสนั่น, 2557; อรทัย และคณะ 2557b) สุดท้าย 6) ยาสมุนไพรตำรับที่ใช้รักษาโรคริดสีดวงทวารยังมีจำนวนน้อย การค้นหายาชนิดใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อช่วยให้ผู้ป่วยมีทางเลือกที่หลากหลายในการรักษา ดังนั้นด้วยเหตุดังกล่าวเห็นควรให้พิจารณาวิจัยพัฒนาตำรับยานี้ในโอกาสต่อไป ให้การรักษาโรคริดสีดวงทวารด้วยยาสมุนไพรเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับ นอกเหนือจากการผ่าตัด และการใช้ยาแผนปัจจุบันในการรักษาโรค

สรุปผลการวิจัย

แนวทางที่ควรปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร จำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยการใช้สมุนไพรให้ถูกต้อง ตามมาด้วย ถูกส่วนที่ใช้ ถูกขนาด ถูกวิธีการ และถูกกับโรค การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่ วิธีการเตรียมพืชสมุนไพร วิธีใช้ รูปแบบการใช้ยา และการตรวจสอบระบุชื่อวิทยาศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ถูกต้อง ซึ่งนับเป็นข้อมูลเริ่มต้นที่

สำคัญต่อกระบวนการวิเคราะห์หาพืชสมุนไพรเพื่อนำไปวิจัยต่อไปได้ แต่อย่างไรก็ตามการรวบรวมข้อมูลจากหมอยาพื้นบ้านที่ยังมีชีวิตอยู่ และมีประสบการณ์ในการรักษา จะช่วยให้ทราบถึงชนิดของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ทำเป็นยารักษาโรคที่ถูกต้อง แม้มืออาชีพที่ป้องกัน เนื่องด้วยหมอพื้นบ้านก็มีส่วนสำคัญในการช่วยยืนยันชนิดพืชในเบื้องต้น รวมถึงเทคนิควิธีการใช้ประโยชน์ และแหล่งที่มาของพืชที่ใช้ได้เป็นอย่างดี เป็นการป้องกันความผิดพลาดในการนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชี้ให้เห็นคุณค่าของการจัดบันทึกภูมิปัญญาที่กำลังใกล้สูญหายจากหมอพื้นบ้านที่เป็นบุคคลสำคัญของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่สูญเสียมาผ่านกระบวนการจัดเก็บ และประมวลข้อมูลให้กลายเป็นฐานข้อมูลทางวิชาการอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมการเข้าไปบันทึกข้อมูลประวัติหมอพื้นบ้าน และส่งเสริมให้หมอพื้นบ้านมีบันทึกประวัติการรักษาคนไข้ของตน เพื่อประโยชน์ต่อการสังเคราะห์องค์ความรู้การรักษาด้วยภูมิปัญญาให้มีมาตรฐานและอยู่ในรูปแบบที่สามารถสืบค้นได้ เป็นแนวทางในการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน และสนับสนุนการพัฒนากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านให้ดำรงอยู่ ส่งเสริม และถ่ายทอดการปรับใช้ความรู้ในการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรท้องถิ่นแก่คนในชุมชน ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในการพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ห้องปฏิบัติการพฤกษศาสตร์พื้นบ้านและพรรณพฤกษชาติภาคเหนือ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานเทศบาลตำบลแม่แรง ที่เอื้ออำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานประสานงานในพื้นที่กับหมอยาพื้นบ้าน ท้ายที่สุดขอขอบคุณหมอยาพื้นบ้านทุกท่าน ตลอดจนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

โครงการพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและชาติพันธุ์ล้านนา. (2551). ไทยอง ชีวิตศรัทธา สล่าแผ่นดิน. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 230 หน้า.

โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2560). วิธีการเก็บส่วนที่ใช้

เป็นยา. แหล่งข้อมูล:http://www.rspg.or.th/plants_data/herbs/herbs1-4.htm. ค้นเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2560.

จรัสพงษ์ มูลใจ และอังคณา อินตา. (2559). พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของละว้าบ้านละออบ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 8(2): 181-199.

จันทร์เพ็ญ ธรรมพร, เกศริน มณีสุน, นิสิตา บำรุงวงศ์ และมาลินี วงศ์นาวา. (2559). การใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคตับของหมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลา. วารสารวิทยาศาสตร์ มข. 44(1): 124-141.

จันทร์ารักษ์ โตวานนท์. (2541). พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อชาวม้ง และชาวเย้า ในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 293 หน้า.

ดาวรุ่ง กังวานพงศ์ และจตุพล คำปวนสาย. (2548). โครงการความผันแปรของดีเอ็นเอไมโทคอนเดรีย ในประชากรชาวไทยวน และไทลื้อซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, แหล่งข้อมูล: http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=BGJ4580022. ค้นเมื่อ วันที่ 16 พฤษภาคม 2560.

นัทธี เมืองเย็น, ชุตรี ไตรสนธิ และอังคณา อินตา. (2555). พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อ และคนเมืองในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 4 (ฉบับพิเศษ): 31-36.

นัทธี เมืองเย็น. (2556). พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อและไทยวนในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 306 หน้า.

ปฐมมา จันทรพล, ศรายุทธ ดันเถียร และอรทัย เนียมสุวรรณ. (2557). ความหลากหลายของพืชสมุนไพรสำหรับรักษาอาการไข้จากอุทยานแห่งชาติเขานวมเบญจก จังหวัดกระบี่. วารสารวิทยาศาสตร์ มข. 42(2): 313-326.

พวงผกา สุทธิกุล. (2545). การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในบางบริเวณของป่าชุมชนทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. ปัญหาพิเศษปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 103 หน้า.

ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 226 หน้า.

วิชุดา มาตันบุญ, ธิติณัฏดา จินาจันทร์, กรด เหล็กสมบุญรณ์ และสุวิภา จำปาวัลย์. (2556). ชาติพันธุ์ไทพื้นราบในล้านนา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 113-145.

ชมรมผู้สูงอายุบ้านหนองเจือก. (2551). ประวัติวัด และหมู่บ้านหนองเจือก หมู่ 5 ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. ลำพูน: ชมรม

- ผู้สูงอายุบ้านหนองเงือก หมู่ 5 ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. หน้า 75.
- ชาลา ยา กูนิง, พิรุณรัตน์ แซ่ลิ่ม, ศิริขวัญ มณี, เจษฎาพร บุญพ้อมี, พัชรวัลย์ ใจสมุท และอรทัย เนียมสุวรรณ. (2556). การสำรวจภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรจากหนังสือบุตรขาวของหมอมวงศ์ พิมพ์ทอง อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. วารสารไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 7(2): 61-66.
- สิริกานต์ มุกข์ดา และสนั่น ศุภธีรสกุล (2557). ยาสมุนไพรและโรคจิตเสียดวงทวาร. วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก 12(2): 122-132.
- สุณี เชื้อนแก้ว, ประสิทธิ์ วังภคพัฒนวงศ์ และอรุโณทัย จำปีทอง. (2556). ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาว ไทใหญ่กับความหลากหลายทางชีวภาพสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารวิทยาศาสตร์ มข. 42(2): 298-308.
- เสถียร ฉันทะ. (2542). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร: กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่. 200 หน้า.
- แสวง มาละแซม. (2544). คนยองย้ายแผ่นดิน. (พิมพ์ครั้งที่ 1) กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 211 หน้า.
- สำนักยากลุ่มพัฒนาระบบ งานระบบยาแห่งชาติและสารสนเทศ. (2556). รายละเอียดรายการยาตามบัญชียาจากสมุนไพร, แหล่งข้อมูล: http://drug.fda.moph.go.th:81/nlem.in.th/sites/default/files/attachments/07_annex_5_monograph_11sep13_npp. ค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2560.
- อรทัย เนียมสุวรรณ, จรียา บุญทอง, มัทนียา บุญแก้ว, หนึ่งฤทัย สุดรัก และกชกร มลิกพงษ์. (2557a). การศึกษาองค์ความรู้การรักษารอคอ อัมพฤกษ์อัมพาตของหมอพื้นบ้าน: กรณีศึกษาหมอสอมพร สุดใจ จากจังหวัดชุมพร. วารสารไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 8(2): 51-57.
- อรทัย เนียมสุวรรณ, ณญาดา เจริญสุข, อัญชญา ทางรัตนสุวรรณ, สมพร ชุมทอง และนฤมล เล็งนนท์. (2557b). การสำรวจสมุนไพรรักษารอคอเสียดวง: กรณีศึกษาหนังสือบุตรขาวของหมอรุ่ง ชุมฉวี อำเภอดงวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช. วารสารไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 8(2): 43-50.
- อภิชาติ ส่องแสงจันทร์, อังคณา อินตา และประสิทธิ์ วังภคพัฒนวงศ์. (2558). การใช้ประโยชน์พืชพื้นบ้านโดยชาวพื้นเมือง และชาวลัวะ ในตำบลลูกฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 7(2): 115-132.
- อังคณา อินตา, พาณี ศิริสะอาด และ วิทยา ปองอมรกุล. (2555). พืชสมุนไพรในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย. 4(2): 213-232.
- อัญชลี น่วมมี, กนกวรรณ เสรีภาพ, สร้อยนภา ญาณวัฒน์ และ ต่อศักดิ์ สีลานันท์. (2555). พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้ง บ้านปางช้าง ตำบลพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน. วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 4(2): 177-211.
- อรทัย เนียมสุวรรณ, ศรายุทธ ต้นเถียร และสุวรรณดี เพ็ชรบุญ. (2558). การสำรวจพืชสมุนไพรที่ใช้บำรุงกำลังจากอุทยานแห่งชาติเขาพนมเบญจา จังหวัดกระบี่. วารสารไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 9(1): 26-3.
- Cook, F. E. M. (1995). Economic Botany Data Collection Standard. Kew: Royal Botanic Gardens. England. pp. 44-48.
- Cotton, C.M. (1996). Ethnobotany: Principles and Applications. England: John Wiley and Son Ltd. pp. 92-95.
- Inta, A., Trisonthi, P. and Trisonthi, C. (2013) Analysis of traditional knowledge in medicinal plants used by Yuan in Thailand. Journal of Ethnopharmacology 149(1): 344-351.
- Inta, A. (2008). Ethnobotany and crop diversity of Tai Lue and Akha communities in the upper northern Thailand and the Xishuangbanna Dai autonomous prefecture, China. Ph.D. Thesis, Chiang Mai University. Chiang Mai: 342 pp.
- Junsongduang, A., Balslev, H., Inta, A., Jampeetong, A. and Wangpakapattanawong, P. (2014). Karen and Lawa medicinal plant use: Uniformity or ethnic divergence?. Journal of Ethnopharmacology 151(1): 517-527.
- Junsongduang, A., Balslev, H., Inta, A., Jampeetong, A. and Wangpakapattanawong, P. (2013). Medicinal plants from swidden fallows and sacred forest of the Karen and the Lawa in Thailand. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 9(44): 1-10.
- Khuankaew, S., Srithi, K., Tiansawat, P., Jampeetong, A., Inta, A. and Wangpakapattanawong, P. (2014). Ethnobotanical study of medicinal plants used by Tai Yai in Northern Thailand. Journal of Ethnopharmacology 151(2): 829-838.
- Kampuansai, J., Kutanawan, W., Tassi, F., Kaewgahya, M., Ghirotto, S. and Kangwanpong, D. (2016). Effect of migration patterns on maternal genetic structure: a case of Tai-Kadai migration from China to Thailand. Journal of Human Genetics 62(2): 223-228.

- Srithi, K., Trisonthi, C., Wangpakapattanawong, P. and Balslev, H. (2012). Medicinal plants used in Hmong women's healthcare in northern Thailand. *Journal of Ethnopharmacology* 139(1): 119–135.
- Tangjitman, K., Wongsawad, C., Winijchaiyanan, P., Sukkho, T., Kamwong, K., W. Pongamornkul. and Trisonthi, C. (2013). Traditional knowledge on medicinal plant of the Karen in northern Thailand: A comparative study. *Journal of Ethnopharmacology* 150(1): 232–243.

